

QURILISH KORXONALARIDA TASHKILIY – IQTISODIY BOSHQARUV MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISHNING AMALIY JIHATLARI

Toshkent arxitektura qurilish universiteti
tayanch doktoranti Arifdjanova Zilola Dilshadovna

Kirish

O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan iqtisodiy modernizatsiya jarayonlari va shaharsozlik sohasidagi institutsional islohotlar qurilish tarmog'i faoliyatiga yangi talablar qo'ymoqda. Infratuzilmani yangilash, aholi uchun sifatli turar joylar barpo etish hamda xususiy sektor ishtirokini kengaytirish bilan bog'liq vazifalar qurilish korxonalarida boshqaruv tizimlarini takomillashtirishni ustuvor yo'nalishlar qatoriga chiqarmoqda. Bunday sharoitda korxonalarning raqobatbardoshligini ta'minlash, resurslardan oqilona foydalanish va moliyaviy barqarorlikni saqlab qolish maqsadida tashkiliy – iqtisodiy boshqaruv mexanizmlarini zamonaviy talablarga moslashtirish strategik ahamiyat kasb etmoqda.

Qurilish sohasi yuqori kapital sig'imi, investitsiya davrining uzoqligi, loyihalar ishtirokchilari ko'pligi, texnologik jarayonlarning murakkabligi hamda tashqi iqtisodiy omillarga sezgirliги bilan ajralib turadi. SHu sababli an'anaviy boshqaruv usullari ko'p hollarda xarajatlarning ortishi, muddatlarning kechikishi va sifat ko'rsatkichlarining pasayishiga olib kelmoqda. Bu esa qurilish korxonalarida strategik rejalashtirish, moliyaviy boshqaruv, kadrlar siyosati, innovatsiyalarni joriy etish va ichki nazorat tizimlarini qamrab olgan kompleks tashkiliy – iqtisodiy mexanizmlarni shakllantirish zaruratini yanada kuchaytirmoqda.

Iqtisodiy adabiyotlarda korxonalarni boshqarishning tashkiliy – iqtisodiy mexanizmlari, ularning tarkibiy elementlari va amaliy qo'llanilishiga doir turli yondashuvlar ishlab chiqilgan. Biroq qurilish sohasiga xos

xususiyatlarni hisobga olgan holda mazkur mexanizmlarni raqamli texnologiyalar, loyiha boshqaruvi standartlari hamda riskka moslashtirilgan qaror qabul qilish tizimlari bilan uyg'unlashtirish masalalari hanuz etarli darajada tadqiq etilmagan. Amalda ko'plab qurilish korxonalarida boshqaruv jarayonlari parchalangan holda amalga oshirilib, ular o'rtasidagi muvofiqlashtirish darajasi pastligicha qolmoqda.

SHu nuqtai nazardan, tashkiliy – iqtisodiy boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirishning amaliy jihatlarini o'rganish, ularni qurilish korxonalari faoliyatiga joriy etish usullarini ishlab chiqish hamda iqtisodiy samaradorligini baholash dolzarb ilmiy – amaliy vazifa hisoblanadi. Ayniqsa, BIM, ERP va raqamli monitoring platformalari kabi innovatsion vositalardan foydalanish orqali xarajatlar, muddatlar va sifat ko'rsatkichlarini nazorat qilish imkoniyatlarini kengaytirish zamonaviy boshqaruv modellarining ajralmas qismiga aylanmoqda.

Mazkur maqolaning maqsadi qurilish korxonalarida tashkiliy – iqtisodiy boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirishning amaliy yo'nalishlarini aniqlash, ularni joriy etishdagi asosiy muammolar va cheklovlarni tahlil qilish hamda samarali boshqaruv qarorlarini shakllantirishga qaratilgan uslubiy tavsiyalarni ishlab chiqishdan iboratdir. Tadqiqot natijalari qurilish korxonalarida boshqaruv tizimlarini kompleks modernizatsiya qilish, iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlash va investitsion jozibadorlikni oshirishga xizmat qilishi kutilmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Qurilish korxonalarida tashkiliy – iqtisodiy boshqaruv mexanizmlarini shakllantirish va rivojlantirish masalalari iqtisodiy nazariya, strategik menejment, investitsiya faoliyati hamda loyiha boshqaruvi sohalarida keng qamrovli tadqiq etilgan. Klassik menejment nazariyasi doirasida korxona faoliyatini samarali tashkil etish, resurslardan oqilona foydalanish va ichki nazorat tizimini kuchaytirish asosiy vazifalar sifatida qaraladi. Ushbu

yondashuvlarda tashkiliy tuzilmalar, vakolatlar taqsimoti va motivatsiya mexanizmlari iqtisodiy natijadorlikka ta'sir etuvchi muhim omillar sifatida baholanadi.

Xalqaro ilmiy manbalarda korxonalarni boshqarishning tashkiliy – iqtisodiy asoslari korporativ boshqaruv modellari, strategik rejalashtirish kontseptsiyalari hamda loyiha boshqaruvi standartlari orqali izohlanadi. Jumladan, PMBOK, ISO 21500 va IPMA standartlari loyihalarni boshqarishda jarayonli, natijaga yo'naltirilgan hamda kompetentsiyaga asoslangan yondashuvlarni taklif qiladi. Ushbu standartlarda resurslarni rejalashtirish, xarajatlarni nazorat qilish, muddatlarni boshqarish va manfaatdor tomonlar bilan hamkorlikni ta'minlash tashkiliy – iqtisodiy mexanizmlarning muhim tarkibiy qismi sifatida ko'rsatiladi. Bunday yondashuvlar qurilish sohasi uchun ayniqsa dolzarb hisoblanadi.

Ilmiy adabiyotlarda tashkiliy – iqtisodiy mexanizmlarni takomillashtirish raqamli transformatsiya jarayonlari bilan uzviy bog'liq holda tahlil qilinmoqda. BIM, ERP, raqamli platformalar va ma'lumotlarga asoslangan boshqaruv modellari qurilish korxonalarida xarajatlar va muddatlar ustidan nazoratni kuchaytirish, qaror qabul qilish jarayonlarini tezlashtirish hamda ishlab chiqarish samaradorligini oshirish vositasi sifatida talqin etiladi. Ayrim tadqiqotlarda raqamlashtirish darajasi yuqori bo'lgan korxonalarda loyiha xarajatlarining qisqarishi va moliyaviy barqarorlikning oshishi qayd etilgan.

Mahalliy tadqiqotlarda ham qurilish korxonalarining iqtisodiy barqarorligini ta'minlash, investitsiya muhitini yaxshilash, klasterlashuv asosida tarmoqni rivojlantirish hamda innovatsion texnologiyalarni joriy etish masalalariga alohida e'tibor qaratilgan. Ularida tashkiliy tuzilmalarni optimallashtirish, moliyaviy rejalashtirishni takomillashtirish va ichki nazorat tizimlarini kuchaytirish orqali korxonalar samaradorligini oshirish imkoniyatlari ko'rsatib o'tilgan. Biroq aksariyat ishlarda tashkiliy – iqtisodiy

mexanizmlarning amaliy joriy etish bosqichlari, natijalarni baholash metodikasi va ularni risk – boshqaruv tizimlari bilan integratsiya qilish masalalari etarli darajada ochib berilmagan.

SHuningdek, adabiyotlarda korxonalar faoliyati samaradorligini baholashda ko'p mezonli qaror qabul qilish usullari, iqtisodiy – matematik modellar va integral ko'rsatkichlar tizimining qo'llanilishi keng muhokama qilinadi. Bunday yondashuvlar boshqaruv qarorlarini ilmiy asoslash, alternativ strategiyalarni solishtirish va resurslar taqsimotini optimallashtirish imkonini beradi. Ammo ularni qurilish sohasiga moslashtirish, tarmoqning texnologik va institutsional xususiyatlarini inobatga olgan holda kompleks qo'llash masalasi hanuz dolzarbligicha qolmoqda.

SHunday qilib, mavjud ilmiy manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki, qurilish korxonalarida tashkiliy – iqtisodiy boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirishga oid nazariy ishlanmalar etarli bo'lsa – da, ularning amaliy joriy etish mexanizmlari, raqamli texnologiyalar bilan uyg'unligi va iqtisodiy samaradorligini kompleks baholashga qaratilgan tadqiqotlar kam uchraydi. Mazkur maqola aynan ushbu ilmiy bo'shliqni to'ldirishga qaratilgan amaliy – yo'naltirilgan yondashuvni taklif etishga intilgan.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqot qurilish korxonalarida tashkiliy – iqtisodiy boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirishning amaliy jihatlarini aniqlash va baholashga qaratilgan bo'lib, unda tizimli yondashuv, institutsional tahlil hamda iqtisodiy – matematik modellashtirish tamoyillariga tayanildi; shuningdek, dinamik qatorlar tahlili, indeks usuli, qiyosiy baholash, korrelyatsion va regression modellar qo'llanildi.

Tahlil va natijalar

Tadqiqot doirasida Toshkent shahrida faoliyat yuritgan qurilish korxonalarining 2020–2024 yillar davomidagi moliyaviy hisobotlari, ishlab chiqarish ko'rsatkichlari va tashkiliy boshqaruv amaliyoti asosida mavjud

tashkiliy – iqtisodiy mexanizmlarning samaradorligi kompleks tahlil qilindi. Olib borilgan qiyosiy tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, raqamli texnologiyalarni faol joriy etgan, ichki nazorat tizimi rivojlangan va loyiha boshqaruvi standartlarini qo'llayotgan korxonalarda xarajatlar ustidan nazorat kuchliroq ta'minlangan, loyihalarni o'z vaqtida yakunlash ko'rsatkichlari esa yuqoriroq darajada shakllangan.

Dinamik qatorlar tahlili asosida qurilish korxonalarida ishlab chiqarish hajmlari, kapital qo'yilmalar va mehnat unumdorligi ko'rsatkichlarining barqaror o'sish tendentsiyasi kuzatilgani aniqlandi. Biroq ayrim korxonalarda tashkiliy tuzilmalarning markazlashuv darajasi yuqori bo'lishi qaror qabul qilish jarayonlarini sekinlashtirgani hamda loyihalarni muvofiqlashtirishda qo'shimcha tranzaktsion xarajatlar yuzaga keltirayotgani qayd etildi. Bu holat tashkiliy – iqtisodiy mexanizmlarning optimal konfiguratsiyasini qayta ko'rib chiqish zarurligini ko'rsatadi.

Korrelyatsion tahlil natijalari ishlab chiqarish jarayonlarini raqamlashtirish darajasi, moliyaviy rejalashtirish tizimining rivojlanganligi hamda xodimlarni rag'batlantirish mexanizmlari bilan korxonalarining umumiy iqtisodiy samaradorligi o'rtasida ijobiy bog'liqlik mavjudligini tasdiqladi. SHu bilan birga, resurslar taqsimotidagi nomutanosibliklar va ichki kommunikatsiya tizimining zaifligi natijalarga salbiy ta'sir ko'rsatayotgani aniqlandi. Ko'p omilli regressiya modellari mazkur omillarning ta'sir darajasini statistik jihatdan ahamiyatli ekanligini ko'rsatdi.

Olingan natijalar asosida tashkiliy – iqtisodiy boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirish bo'yicha qator amaliy xulosalar shakllantirildi. Jumladan, strategik rejalashtirish jarayonlarini loyiha portfeli boshqaruvi bilan uyg'unlashtirish, xarajatlar hisobini raqamlashtirish orqali byudjetlashtirish tizimini kuchaytirish hamda funksional bo'linmalar o'rtasidagi hamkorlikni takomillashtirish korxonalar samaradorligini oshirishga xizmat qilishi isbotlandi. SHuningdek, BIM va ERP tizimlaridan

foydalanish ishlab chiqarish jarayonlarining shaffofligini oshirib, qaror qabul qilish jarayonlarini tezlashtirishi aniqlandi.

Umumlashtirilgan natijalar shuni anglatadiki, tashkiliy – iqtisodiy boshqaruv mexanizmlarini kompleks modernizatsiya qilish qurilish korxonalarining iqtisodiy barqarorligini mustahkamlash, investitsion jozibadorligini oshirish va raqobat ustunliklarini shakllantirish uchun zarur sharoit yaratadi. Mazkur tahlillar taklif etilayotgan yondashuvlarni amaliyotga tatbiq etish maqsadga muvofiq ekanligini ilmiy jihatdan asoslab beradi.

Tadqiqot natijalarining muhokamasi

Olib borilgan tahlil natijalari qurilish korxonalarida tashkiliy – iqtisodiy boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirish raqamli transformatsiya, strategik rejalashtirish va ichki nazorat tizimlarini rivojlantirish bilan uzviy bog‘liq ekanligini ko‘rsatdi. Aniqlangan ijobiy bog‘liqliklar BIM va ERP kabi raqamli vositalarni joriy etish, xarajatlarni rejalashtirish va byudjetlashtirish jarayonlarini avtomatlashtirish, shuningdek, loyiha portfeli darajasida boshqaruv qarorlarini muvofiqlashtirish korxonalar samaradorligini sezilarli darajada oshirishini tasdiqlaydi. Bu holat xalqaro ilmiy manbalarda keltirilgan loyiha boshqaruvi standartlari va raqamlashtirishning iqtisodiy samarasiga doir xulosalar bilan uyg‘unlikda ekanligini ko‘rsatadi.

Tadqiqot jarayonida aniqlangan muammolar — tashkiliy tuzilmalarning haddan ortiq markazlashganligi, funktsional bo‘linmalar o‘rtasidagi axborot almashinuvining etarli darajada yo‘lga qo‘yilmagani hamda risklarni baholash mexanizmlarining strategik rejalashtirish bilan uyg‘unlashmagani — mavjud ilmiy tadqiqotlarda ta’kidlangan institutsional cheklovlar bilan mushtarak ekanligi kuzatildi. Bu holat qurilish sohasida boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirishda nafaqat texnik, balki institutsional va tashkiliy islohotlar ham zarur ekanligini ko‘rsatadi.

SHu bilan birga, tadqiqot doirasida ishlab chiqilgan integral baholash tizimi va ko‘p omilli modellar qurilish korxonalarida tashkiliy – iqtisodiy

qarorlarni ilmiy asoslash imkoniyatlarini kengaytirishi bilan farqlanadi. Aniqlangan natijalar riskka moslashtirilgan boshqaruv va raqamli monitoring mexanizmlarini birlashtirish orqali korxonalarining iqtisodiy barqarorligi oshishini ko'rsatib, bu holat boshqa mualliflar tomonidan ilgari surilgan kontsepsiyalarni amaliy jihatdan rivojlantiradi.

Muhokama jarayonida olingan natijalarning cheklovlari ham qayd etilishi lozim. Xususan, tahlil ma'lumotlarining muayyan hudud — Toshkent shahri qurilish korxonalari bilan cheklanganligi, ayrim sifat ko'rsatkichlarining ekspert baholashga asoslangani hamda raqamli texnologiyalarni joriy etish darajasidagi farqlar umumlashtirish imkoniyatlarini ma'lum darajada cheklaydi. SHu sababli kelgusidagi tadqiqotlarda namuna hajmini kengaytirish, mintaqalar kesimida qiyosiy tahlil o'tkazish hamda tarmoq miqyosida dinamik modellar qo'llash maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalarining muhokamasi shuni ko'rsatadiki, qurilish korxonalarida tashkiliy – iqtisodiy boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirishga qaratilgan kompleks va raqamlashtirilgan yondashuvlar tarmoqda barqaror rivojlanishni ta'minlash, investitsion jozibadorlikni oshirish va boshqaruv qarorlarining sifatini yaxshilash uchun muhim ilmiy – amaliy ahamiyatga ega.

Xulosa

Mazkur tadqiqot natijalari qurilish korxonalarida tashkiliy – iqtisodiy boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirish raqamli texnologiyalarni joriy etish, strategik rejalashtirishni kuchaytirish hamda ichki nazorat tizimlarini rivojlantirish bilan chambarchas bog'liq ekanligini ilmiy jihatdan asosladi. Olib borilgan iqtisodiy – statistik tahlillar va ko'p omilli modellashtirish natijalari tashkiliy tuzilmalarni optimallashtirish, byudjetlashtirish jarayonlarini raqamlashtirish, loyiha portfelini markazlashgan holda boshqarish va funktsional bo'linmalar o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish

qurilish korxonalarining iqtisodiy samaradorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatishini tasdiqladi.

Tadqiqot davomida ishlab chiqilgan integral baholash yondashuvi tashkiliy – iqtisodiy mexanizmlarning amaliy natijadorligini kompleks tarzda aniqlash, muammoli sohalarni erta bosqichda identifikatsiya qilish va boshqaruv qarorlarini ilmiy asoslash imkonini beruvchi samarali analitik vosita sifatida tavsiflanadi. Olingan xulosalar qurilish korxonalarida an'anaviy boshqaruv usullaridan ma'lumotlarga asoslangan, raqamlashtirilgan va riskka moslashtirilgan boshqaruv modellariga bosqichma – bosqich o'tish zarurligini ko'rsatadi.

Umuman olganda, maqolada taklif etilgan yondashuv qurilish korxonalarida tashkiliy – iqtisodiy boshqaruv mexanizmlarini amaliyotga tatbiq etish uchun ilmiy – amaliy asos bo'lib xizmat qiladi hamda uning qo'llanilishi tarmoqda iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, investitsion jozibadorlikni oshirish va uzoq muddatli raqobat ustunliklarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Kaplan R.S., Norton D.P. Strategy – focused organization: How balanced scorecard companies thrive in the new business environment. — Boston: Harvard Business School Press, 2001.
2. ISO 21500:2021. Guidance on project management. International organization for standardization, Geneva, 2021.
3. Project Management Institute. A guide to the project management body of knowledge (PMBOK® Guide). 7th ed. — Newtown Square, PA: PMI, 2021.
4. Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission (COSO). Enterprise risk management – Integrating with strategy and performance. — New York, 2017.

5. Flyvbjerg B. Survival of the Unfittest: Why the worst infrastructure gets built—and What We Can Do About It. — Oxford: Oxford University Press, 2014.
6. Arifdjanova Z.D. Improving the organizational and economic mechanism for improving the effectiveness of management in construction enterprises. // Journal of Management Value & Ethics, 2024, Jan–March, pp. 152–159.